

עלים

עלון שבועי משלחן מערכת מכון עלה זית

שנה שיטית: גליון מט | פרשת נצבים-וילך | כ"ג אלול ה'תשפ"ו

עלה תשובה

להתפלל על אחרים שיחזרו בתשובה

ע"פ ספר תבואות שמש על ימים נוראים-סוכות, מאת הרה"ג ר' שמואל משה פראנצ'ס שליט"א

כתב בספר חרדים (מצות תשובה, פרק ה) בענין מצות התשובה וז"ל, כשם שחייב אדם להתפלל על עצמו, כך חייב להתפלל על פושעי ישראל, כדאיתא בסוף פרק קמא דסוטה (יד, א), "ולפושעים יפגיע", מלמד שהיה משה רבינו מבקש רחמים על פושעי ישראל שישבו בתשובה ושובו, וכן בתענית (כג, ב) וכו' שהתפללה היא על רשעים שהיו בשכונתה שישבו בתשובה ושובו, עכ"ל. ומפשטות משמעות דבריו נראה, דאפשר להתפלל להשם שיהפוך את לבו ואת לב פושעי ישראל לשוב בתשובה. וכן נראה מנוסח התפילה שהביא בקב הישר (פרק ה) בשם האריז"ל.

אמנם האחרונים דנו בזה, דהנה איתא בברכות (י, א) שהיו הנהו בריוני שציערו את רבי מאיר, וברוריא אשתו אמרה לו שיקבש רחמים עליהם שישבו בתשובה, וכך הוה. ונתקשה המהרש"א וז"ל, ויש לעיין בזה וכו' מה יועיל בקשתו, הא אמרינן הכל בידי שמים [חוץ מיראת שמים] וכו', ויש ליישב וק"ל, עכ"ל.

ומה שכתב המהרש"א בסוף דבריו שיש ליישב, ביאר בספר אהבת איתן (ברכות, שם) ע"פ דברי המהרש"א עצמו לקמן בברכות (לג, ב, חידושי אגדות ד"ה מלתא זוטרת), שאפשר להתפלל שיארע לזולתו 'יראה טבעית', היינו דברים חיצוניים שיעוררוהו לתשובה, אולם 'יראה שכלית' דהיינו התעוררות לתשובה שבאה מהחוטא עצמו, זה אינו בידי שמים.

והג"ר משה פיינשטיין (אגרות משה או"ח ח"ד סימן מ אות יג) תירץ מעין זה, וז"ל, וגם שייך להתפלל שהשי"ת יזמין להם שישמעו דברי מוסר מאנשים צדיקים וישבו על ידי זה בתשובה, עכ"ל.

ונראה ששני התירוצים אמת, שהגרמ"פ דיבר בחוטאים שעדיין מוכנים לשמוע דברי מוסר מאנשים צדיקים, אבל יש חוטאים שסותמין אזניהם למוסר, והם יתעוררו רק ע"י מידת הדין.

אמנם מצאנו חולקים בעיקר דברי המהרש"א, וסוברים שאפשר אף להתפלל שהשי"ת יטה לב הרשע לעשות תשובה. כ"כ בשו"ת מעיל צדקה (סימן ז), שהכלל 'הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים' רק 'על הרוב הוא כן', אמנם יש יוצאים מן הכלל, כגון האב המתפלל על בנו שיצא לתרבות רעה שיחזור בתשובה, משום שדבר זה הוא צער לאב עצמו [והרי זה כמתפלל על עצמו] ועיי"ש עוד. והג"ר יהונתן אייבשיץ ביערות דבש (חלק א דרוש א) הוסיף שענין זה שייך אצל כל ישראל, ש"כללות ישראל שהם כגוף אחד והם גוף גדול, וכל אחד בו אבר וחצי אבר, ואם ימות בלי תיקון, הרי הגוף פגום וכו', ואין השכינה שורה על גוף פגום בעל מום".

אולם בהמשך דברי המעיל צדקה שם (ד"ה וגם בספר) הביא מכתבי תלמידי האריז"ל (הובא בספר שערי ציון) נוסח תפילה על חבריו, "שעל ידי 'הרהור תשובה' שבלבם יחזירו השם, כי יהיה כאילו פתחו הם בתשובה, שמסייעים מן השמים". והיינו שאין להקשות מצד 'הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים', משום דמייירי במי שכבר הרהר תשובה בלבו, וכיון ד"פתחו הם בתשובה" ממילא חשיב כתשובה הבא 'בידי אדם'. ודעת החזון איש (סוף או"ח), שאף על רשע גמור שלא הרהר בתשובה אפשר להתפלל שיהפוך השם את לבבו ליראת שמים.

הרה"ג ר' שמואל משה פראנצ'ס שליט"א עם הרה"ג ר' דוד צוקר שליט"א

עלה רחמים

מידות רחמים כהכנה לדין

ע"פ קונטרס התשובה שעד ימי הסליחות, מאת הרה"ג ר' אלכסנדר הכהן זופניק שליט"א

ידועים דברי רש"י (בראשית א, א) שביקש הקב"ה לברוא את העולם במידת הדין, וכשראה שאין העולם מתקיים שיתף עמו מידת הרחמים. וביאר בערבי נחל וז"ל, "אין הכונה קודם בזמן, כי השם יתברך למעלה מהזמן, אלא הכונה קודם במדרגה ומעלה וכו'. שבעולמות העליונים אשר נתהוו ממחשבתו, הוא במדת הדין. אבל בסוף ההשתלשלות סוף המעשה, הקדים מדת הרחמים. כי שם יש רע, ולא יוכלו להתקיים במדת הדין". ובהמשך שם ביאר, "וזו היא הכונה שברא הקב"ה באופן זה, כי כל זמן שהאדם במדרגה קטנה, אז לא יוכל להתקיים במדת הדין. וכשמתעלה למדרגה יותר גדולה, יוכל להתקיים במדת הדין", עכ"ל.

ויש להוסיף ביאור [ע"פ הרמב"ן (דברים ל, ו) ורבינו ירוחם (דעת תורה האזינו מאמר לב)], שמתחילת היצירה כבר נברא המציאות של רע. וע"י חטא אדם הראשון נתערב הרע בקרבו. ובזה הושלך האדם במצב של מלחמה תמידית, ועומד בנסיון גדול של נפילה בחטא. ונמצאים במלחמה זו עד לעתיד לבוא, שאז יתגבר על הרע הנמצא בקרבו.

ובזה ניתן להבין עומק דברי הערבי נחל. שכיון שתכלית כל הבריאה בזמננו הוא לנצח המלחמה הגדולה. לכן מושרש במהות הבריאה העבודה של עלייה במדרגות הנקבעים בשורש הבריאה. והמהלך לעלייה זו הוא התשובה, שעל ידה יכולים לעלות מדרגות, ולהשתייך יותר ויותר אל המדרגה של דין. ולכן מובן שפיר, היאך התשובה ששייכת רק למדת הרחמים, היא האופן של הכנה ליום הדין. שרק על ידה ניתן להתעלות מן המדרגות הפחותות שבבריאה ולהשתייך למצב של דין.

והנה איתא בגמ' (ר"ה יז, ב) על ה'ה' שבי"ג מידות של רחמים, אחת קודם שיחטא האדם ואחת אחרי שיחטא. ותמה הרא"ש מה הצורך כלל למדת הרחמים קודם שיחטא. והמהרש"א כתב לתרץ, "דגם קודם שיחטא צריך רחמים, שלא נברא העולם אלא על ידי שיתוף הקב"ה הרחמים".

ונראה ביאור הענין ע"פ הנ"ל, שאין לו לאדם שום מהלך של קיום בעולם של דין, מפני שהרע קיים בעולם ואנחנו במצב מלחמה. ולכן יוצא, דשפיר צריכים מדת הרחמים אפילו קודם החטא, דהרי כבר היתה סיבת החטא קיימת בעולם.

הזמנים לעיר לייקוואוד יצ"ו, נערכו ע"י הרב משה ברוך קופמאן שליט"א					
ערב שבת		ליל שבת		יום השבת	
1:28	מנחה גדולה (גרא)	6:53	חצי שעה קודם שקיעה	8:59\ (9:05)	סו"ז קרי"ש מג"א (לפי ע"ב דקות שוות)
4:10	ט' שעות (להתחלת סעודה)	7:05	הדלקת נרות (18 דקות)	9:41	סוף זמן קרי"ש לדעת הגר"א והגר"ז
4:41	מנחה קטנה (לאיסור מלאכה)	7:23	שקיעת החמה (צריך להחמיר ב' דקות)	10:18\ 10:46	סו"ז תפילה מג"א (לפי האופק) וגר"א וגר"ז
6:02	פלג המנחה (גרא ולבוש)	8:01	זמן ג' כוכבים (לקר"ש)	12:55	חצות (סעודת שבת להב"ח)
6:27	פלג המנחה (מג"א כפי האופק)	6:55-7:55	מזל מאדים (למאן דחש ליה)	1:27	מנחה גדולה
					מזל מאדים (לפי ע"ב דקות שוות)
					סוף זמן קרי"ש לדעת הגר"א והגר"ז
					חצות (סעודת שבת להב"ח)
					מנחה גדולה

ראיתי מכתבו של הרב הלל שמעון שימאנאוויטש שליט"א בגליון 'עלים' פר' כי תבא העעלעט, שמצא מעלה יתירה בהקלדת דברי תורה, שע"י כך משתמש בכל עשר אצבעותיו. יש לי להעיר בזה, כי אם כבר באנו למדה זו, אזי אולי יותר נוח להקליד הד"ת ע"י דיבורו לתוך המחשב, הנקראת 'טאלק טא טעקס', וזה ע"פ מש"כ בספר ערוך השלחן (יו"ד סימן רעא סעיף לח) בזה"ל, ומ"מ אין כדאי לכתוב בנוצת ברזל, חדא דנוקב, ועוד, דהתורה מארכת ימים והברזל מקצר, ואף בחידושי תורה נכון לבלי לכתוב בקנה ברזל מטעם זה, עכ"ל. ולפני כמה שנים שלחתי מכתב אל המפעל הכי גדול בעולם ליצירת כלי כתיבה, והשיבו לי שלעת עתה, מלבד עופרת, אין מושג כלל של 'עט' שאינו עשוי מברזל. ואף כלי הקלדה של מחשב עשוי מברזל, וא"כ יש ענין לכתוב ד"ת ע"י אמירה בלבד [ועל אף שהמחשב עשוי מברזל, מ"מ מעשה הכתיבה לא נעשית ע"י פעולה בברזל, משא"כ הקלדה, ודו"ק]. ובאמת, אשרי מי שיטריח את עצמו להמציא לבני תורה כלי עט שאין בו ברזל, ויחזיר את כבוד התורה ליושנה.

אברהם מנחם פרוויל

לילך ממקומו כדי להתחייב במצוה

הרב שלמה יצחק ביקסענשפאננער שליט"א הביא חידוש החיי אדם (כלל סח סימן יט) שאולי אין חיוב לעקור מביתו לילך לעיר אחרת לקיים מצוה. והקשה עליו מהגמ' סוטה (יד, א) שמשה רבינו רצה לילך לארץ ישראל, ומבואר בהמשך הגמ' דחפץ לקיים מצות הנוהגת שם, והקשה לשיטת החיי אדם דא"צ לילך למקום אחר, מהו החיוב של משה? אולם נראה פשוט שבגמ' שם לא הזכיר 'חייב', וז"ל הגמ', דרש רבי שמלאי מפני מה נתאווה משה רבינו ליכנס לא"י, וכי לאכול מפריה הוא צריך או לשבוע מטובה הוא צריך, אלא כך אמר משה, הרבה מצות נצטוו ישראל ואין מתקיימין אלא בא", אכנס אני לארץ כדי שיתקיימו כולן על ידי, אמר לו הקב"ה כלום אתה מבקש אלא לקבל שכר מעלה אני עליך כאילו עשיתם, ע"כ. וכבר שמעתי מהג"ר שמואל ברנבויס זצ"ל שהקשה, והא בהדיא איתא (אבות א, ג) אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב ע"מ לקבל פרס, ואין אמר הקב"ה שמשה רבינו רצה לעבוד כדי לקבל שכר? ותירץ שזה דוקא במי שמחויב, אז צריך לעשות משום החיוב, אבל משה רבינו לא היה במצב חיוב אלא רצה ליכנס למצב חיוב וזה עושים משום השכר [ויסוד הדברים מבואר במהרש"א]. וא"כ אין שום קושיא להחיי אדם, דזהו היסוד של הגמ' שמשה רצה להכניס עצמו למקום חייב, ובודאי אפילו להח"א יכול אדם לילך למקום שיש שופר וזא אה"נ יאה חייב, רק דעכשיו אינו מחויב.

ונראה עוד דכל דברי הח"א נאמרו למצוה שאינה שייכת למקום מסוים א"כ אין מחויב לטרוח לילך למקום אחר, אולם מצוה שיסודה רק במקום אחד, וביותר החיוב נאמר לילך שם כמו עליה לרגל או הבאת קרבנות, בודאי לא נאמר האי דינא. ובעצם זהו מפורש בדין מצות ישוב ארץ ישראל, שאיש

ואשה כופין זה את זה לעלות לא"י. ובזמן ביהמ"ק נאמר מפורש וקמת ועלית וכו', א"כ פשוט שצריך לילך.

בברכה, קאמל

תכלת בזמננו

על ענין תכלת ב'עלה נגנז', שנראה אף שעצם התכלת נגנז, אבל שמעתתא דתכלת עוד נטויה עלינו, ובצל כנפיו נתעטף עד שתתגלה זהותו האמיתית במהרה. מה שהביא הרב מרדכי כהן מהעץ יוסף ש'נגנז' היינו נשכח, עיין מה שכתב אדמו"ר מנאווימינסק (ישורון חלק מב דף תעח) שבדווקא איתא במדרש 'נגנז' ולא 'נשכח' לפי שלא יתכן לשכוח ענין זה, וגם משום שכסדר רוצים לגלות ולזהות התכלת האמיתית לא שייך בו שכחה [בפרט במצוה שכל עיקרה למען תזכרו], ורק מן השמים מעבכין שלא נתקבל בכל תפוצות ישראל עד כי יבוא המבשר.

וע"ע מה שמוזכר מבית הלוי (ישורון חלק י' דף תערב) שחילק ביו נגנז לנאבד, 'נאבד' פירושו נאבד כעת כמו לבעל אבידה אבל מצויה לשאר בני אדם, אבל 'נגנז' פירושו שאין יכולין למצוא אותו "עד שתתגלה מן השמים".

ביקרא דאורייתא, מלך אונג

הרה"ג ר' שלמה יצחק ביקסענשפאננער שליט"א עם הרה"ג ר' חיים מאיר ראטה שליט"א

הערות בעניני תפילין ואכילה קודם התפילה

דברי הגאונים שתלמיד בפני בעלה שמחה (גליון כי רבו אינו מגלה התפילין) (תבא) הובאו דברי ידידי היקר הרה"ג ר' ברוך פענפיל שליט"א מתוך ספרו החדש ברכתא דגדלותא על עניני בר מצוה ותפילין. בתוך דבריו הביא את דברי הגמרא (ברכות ל, ב) דאביי הוה יתיב קמיה דרבה, חזייה דהוה קא בדח טובא וכו' אמר ליה אנא תפילין מנחנא וכו' רבי ירמיה הוה יתיב קמיה דרבי זירא, חזייה דהוה קא בדח טובא וכו' אל"א אנא תפילין מנחנא, ע"כ. וכתב ידידי הנ"ל בשם מהר"ץ חיות (שם) שמכאן הוציא הרמב"ם (פרק ד מהלכות תפילין הל' כה) שכל זמן שהתפילין בראשו של אדם ועל זרועו הוא כו' וירא שמים ואינו נמשך בשחוק, עכ"ד.

בקונטרסי הדל 'ישון ויקר' כתבתי שמכאן מקור לחידוש שהביא הבית יוסף (סימן כז סעיף יא) מארחות חיים בשם רב האי גאון [וי"א בשם רב הילאי גאון] שתלמיד בפני רבו אין דרך ארץ לגלות תפילין בפניו. ונראה שלמד כן מסוגיא זו. דלכאורה צ"ב, שאם התשובה היא "אנא תפילין קמנחנא"

מדוע לא עמד על זה הרב [רבה ורבי זירא]. ונראה שאביי קמיה רבה וה"ה רבי ירמיה קמיה רבי זירא היו מכסים תפילין שלהם כדין תלמיד בפני רבו, ולכן לא ידע הרב שהתלמיד מעוטר תפילין עד שהשיב לו אנא תפילין קא מנחנא.

האם יש חובה להניח תפילין כל יום בעלה מצוה הובאו דברי הרה"ג ר' שלמה יצחק ביקסענשפאננער שליט"א מתוך ספרו החדש שו"ת שתילי זיתים אורח חיים חלק א. הרב שליט"א כתב שמצות תפילין אינה חיוב גמור ולכן יש לדמות זה שמכניס עצמו בחיוב תפילין למי שמכניס עצמו בחיוב מצוה, עיי"ש. וידועים בזה שיטת הגרי"ז שמצות תפילין אינה מצוה יומית אלא כל זמן שמניח קעביד מצוה.

ונראה להביא ראיה לדבריו מסוגיית הש"ס (סוכה כה, ב), דאמר רבי אבא בר זבדא אמר רב, אכל חייב בכל מצות האמורות בתורה חוץ מתפילין שהרי נאמר בהן פאר, מדאמר ליה רחמנא ליחזקאל פארך חבוש עליך וגו' אתה הוא דמחייבת אכל כ"ע פטירי, ע"כ. ולכאורה קשה, מדוע לא הקשה הגמרא כאן "עד דאתי יחזקאל מנלן", כדרך שהקשה בזבחים (יח, ב). דאי יש חיוב להניח תפילין בכל יום איך יתכן שיבא יחזקאל ויעקור מצוה. העירני לזה ידידי הרה"ר ד"ר יצחק אביגדור פערלע נר"ו.

וכבר הבאתי במקו"א במאמרי הלועזי "הראיה של הרב דוב לנדו" (עלים שנה ב: גליון מו שב"ק פרשת דברים-חזון ה'תשפ"ב) שאמר לי הגאון רבי דוב לנדו שליט"א להביא ראיה לשיטת הגרי"ז מלשון הרמב"ם (פרק ה מהלכות תענית הלכה יא) אודות תפילין בתשעה באב. וז"ל הרמב"ם, ומקצת החכמים נוהגין שלא להניח בו תפילין בראש, עכ"ל. ואילו היתה מצות תפילין חיובא לכל יום, איך אפשר לומר שיש מנהג שלא להניח והא קעבר על מצות עשה.

הוספה למש"כ בענין איסור אכילה קודם תפילה תשפ"ו העליתי ביאור לדעת רס"ג והרמב"ם חדש לדברי הגמרא (ברכות י, ב) "לא תאכלו קודם שיתפללו על דמכם" ע"פ דברי הרס"ג על ויקרא שיצא לאור מחדש ע"י מכון עלה זית, שהכוונה שלא לאכול קודם שיתפללו עם הקרבת דם התמיד. באופן שדמכם אינו דם האדם אלא דם התמיד. והובא שם סמוכין לכך מדברי ר"ש אבן גבירול באזהרותיו "ולא תאכל על דם תמידי הנקדם".

אלא שהקשה עלי ידידי הרה"ג ר' ידידיה באסר שליט"א שלשון הפסוק על קרבן התמיד הוא "קרבני לחמי" שהוא שייך להקב"ה, ואם כן איך יתכן לומר על דם התמיד "דמכם" הדם שלכם, והיה צריך לומר "דמי" הדם שלי.

ועתה עלה בדעתי ליישב קושיא זו ע"פ הא דאיתא בגמרא (יומא נט, ב ועוד) דמדאורייתא אין מעילה בדם, משום דכתיב גבי דם "לכם" ודרשינן שלכם יאה, וגם מדכתיב "לכפר" לכפרה נתתיו ולא למעילה. ופרש"י (חולין קיז, א ד"ה לכפרה נתתיו) "ולא שיהא קרוי 'שלי' למעול בו שאינו עומד אלא לכפר בשבילכם". ולפי זה א"ש הלשון קודם שתתפללו על דמכם, דייקא, הדם שלכם.

כא מלך אונג

ב'עלים' לפרשת שופטים אספנו קצת הנהגות והדרכות מספרי רבותינו לגבי מלאכת הכתיבה. במאמר שלפנינו יבוארו הנהגות והדרכות לגבי הבאת הספר לבית הדפוס, וכמעטנין בראשונה, לא באנו לקבוע הדרכה למעשה, רק לגלות עיני הלומדים, ואני בכללם, שהרבה מן הספקות וההכרעות שמתעוררות בעת הכנת ספר לדפוס כבר דשו בהן רבותינו ז"ל. ולענין הנהגה למעשה יעשה כל אחד שאלת חכם.

כוונה לשם ידועה אזהרת החתם סופר (שו"ת אורח סימן רח) ש"כל המחבר ספר שמעבר במחשבתו לגדל שמו רבצה בו האלה האמורה במילי דאבות נגיד שמו וכו', מלבד שעובר איסור דאורייתא דברים שבע"פ אי אתה רשאי לכותבם, ולא הותר אלא משום עת לעשות לה' וכו'".

אך הגר"מ שטרנבוך שליט"א בהקדמה למועדים וזמנים (חלק א, וכ"כ בחלק ו) כתב ש"אנן היום שלוחי קמאי לרבות הגה"ק החתם סופר צ"ל להתיר האסור ושירי להדפיס ספרים משום עת לעשות לה', שכהיום בית ישראל שבורים ורצוצים וכו' ולא נבדוק ונשגיח אם יש להמחבר איזה פנייה ואין כוונתו טהורה, רק יגדיל תורה ויאדיר ויקדש בזה שם שמים וכו'", ע"ע שם.

שם הספר [א] לרמז שמו של המחבר. מקור המנהג לרמז שם המחבר בשם הספר הוא מדברי הרוקח, שכתב (בהקדמה) ש"כל אדם צריך לרשום שמו בספרו", וע"ש שהביא שכמה מספרי המדרשים (כמו התנא דבי אליהו) פותחים במילים המרמזות על המחבר. ובדרשות חתם סופר (ז"ך אלו שנת תק"ע) הביא מקור לדברי הרוקח מהקב"ה, שפתח את עשרת הדברות ב"אנכי" שהוא נוטריקון אנה נפשי כתיבת יחיית, עיין שם.

[ב] לרמז שם אביו ואמו. מקור המנהג לקרוא שם הספר על שם ההורים ציין הילקוט יוסף (כבוד אב ואם פרק ה סעיף פז) להקדמתו של הנודע ביהודה, שרמז את שם הוריו בספרו, וכן עשה בספרו צ"ח (כמבואר בהקדמה שם).

אמנם נראה להביא מקור יותר קדום, מפירוש רש"י על התורה שפתח את פירושו במילים "אמר רבי יצחק", ופירש באגרא דכלה (ביאורי רש"י בראשית א, א) שמקובל ביד חכמי האמת שצריך לרמז שמו בתחילת ספרו (כנ"ל בשם הרוקח), אבל רש"י לגודל ענותנותו רמז שם אביו בתחילת ספרו, עיין שם. בעיקר הענין של קריאת ספר על שם ההורים כתב בילקוט יוסף שיש בזה קיום מצות כבוד אב ואם, אלא שאין חיוב בדבר.

[ג] על שם פסוק בתנ"ך. נפוץ המנהג בין המחברים לבחור שם ע"פ לשון הפסוק או מאמר חז"ל. ועיין בשו"ת שבות יעקב (הקדמה לחלק ג) שפקפק על שמו של הספר 'חק יוסף', כי לא מצינו לשון זה אלא גבי יוסף הצדיק שקבע חוק לכומרים במצרים, שנאמר (בראשית מז, כו) "וישם אתה יוסף לחק עד היום הזה וגו'", ואין ראוי לקבוע שם ספר על זה. אך החיד"א בשם הגדולים (מערכת ספרים ח אות קג) כתב שאין להשיג על זה "כמו שהוכחתי במקום אחר מזבחים ל"א, ודי בזה". ואני הדל לא מצאתי את דבריו במקום אחר.

הדפסה בעלים בספר חסידים (סימן שסז) כתב שחכמים הראשונים לא כתבו שם המחבר שמם על ספרם כדי שלא יהנו בעולם הזה ויתמעטו שכם. וכן נהג בעל החיי אדם, כמבואר בהקדמה לספרו. אך החיד"א בשם הגדולים (מערכת ספרים מערכה ז אות כו, ערך ס הזכרונות) כתב שרק התנאים והאמוראים עשו כן לפי מדרגתם, אבל מזמן הגאונים ועד עתה לא מצינו מי שנזהר בזה, עיין שם.

מדברי הגר"א נראה שראוי לגלות שם המחבר, דהנה כתב הגר"א באדרת אליהו (דברים א, א) וז"ל, גם צריך האדם לדעת אם רוצה ללמוד בספר מי עשה הספר ועם מי למד, כי אף אם המחבר היה אדם גדול אם היה לומד עם תלמידים קטנים אז אינו מגלה להם סודות ותעלומות החכמה, עכ"ל. וכעין זה כתב בביאורו למשלי (א, א), "כי הלומד בספר צריך לידע מי הוא המחבר, כי אם יהיה המחבר גדול בחכמה, בודאי יהיה בספרו חכמות גדולות, וכן ביראה וכן בתורה".

הסכמות בשו"ת חתם סופר (ח"מ סימן מא) הובא מכתב הגאון רבי מרדכי בנעט, בו כתב שעל הדפסת ספר קדמון אין צריכים הסכמה. אבל החתם סופר (שם) חולק עליו וז"ל, ודבר שנצטער בו אותו צדיק, כי מיום שזלזלו בנטילת הסכמה רבו ספרי מירוס בישראל, ומדפיסי ספרים חדשים וקורא להם בשם ראשונים

וכו', עכ"ל (וע"ע בשו"ת חת"ס חלק ו סימן סא). ובמשנה הלכות (חלק ב סימן נג) העתיק הסכמת החתם סופר לספר בה"ג הוצאת ווין, שהאריך עוד בענין זה, ובתוך דבריו כתב "וגדר גדול גדרו הקדמונים בדבר ולא פלוג רבנן ולא נתנו דבריהם לשעורים". עוד כתב שם ש"המענין בספרן של צדיקים ימצא כתוב כי כמה פעמים נמלך הגדול בקטנים ממנו בערכו ונטל מהם הסכמה". [ובנו הגאון רבי משה קליין (שערי הלכות כט, עמוד רכח) התפלא על בניו של החתם סופר מדוע לא לקחו הסכמה על ספר אביהם. וכתב כמה תירוצים, ואחד מהם, שמכיון שהיו לו הרבה תלמידים גאוני ארץ לא יכלו לקחת הסכמה מאחד מהם פן יפגעו באחרים, ולכן בחרו להיות שב ואל תעשה מלפגוע בכבוד התורה ח"ו].

לעומת כן, מצינו כמה אחרונים שלא חששו לזה: א] בספר נודע ביהודה אין הסכמות, ובטעם הדבר פירש רבי משולם איגרא (במכתבו בראש ס' דגול מרבבה) שיותר כבוד הוא למחבר חשוב אם ידפיס ספריו בלא הסכמות. ב] בספר כרתי ופילתי אין הסכמות, ופירש טעמו (בהקדמה) משום חשש יהורא, ע"ש. ג] בחיי אדם (בראש ספר חכמת אדם, על הסכמת רבי חיים מוולאז'ין) כתב "שההסכמות בזמן הזה הם מלאכה שאינה צריכה לגופה, כי הספר צריך להסכים לעצמו, אך להפיס דעת האינם מבינים ונותנים עיניהם בשער המסכים וכו'". ד] בפלא יועץ (ערך גאווה) כתב ש"לא טוב לבקש הסכמות, שהרי זה כאומר כבודי נא, שידוע הוא שההסכמות הם לפאר ולרומם את המחבר". ה] בספר חזון איש אין הסכמות, ובטעם הדבר פירש תלמידו רבי שמואל דוד הכהן מונק צ"ל בשו"ת פאת שזך (חלק ג סימן קיח) שבדורנו כבר אפשר לקבל הסכמות אפילו לדברי מיתון, ויתכן שהרבנים המסכימים בעצמם יש בהם מינות ר"ל, ולכן בטל טעמו של החתם סופר. עוד מצאתי שהחפץ חיים במכתב שנדפס בראש ספר ארץ אפים כתב ש"ספרי מוסר ומדות אין צריך לשום הסכמה".

בפוסקי דורינו לא מצאתי כעת מי שהאריך בזה, זולת בעל המשנה הלכות (חלק ב סימן נג) שהאריך וכתב שיש להקפיד לקבל הסכמה, והוסף ש"מה שמצינו לכמה מגדולי הדור שלא קבלו הסכמות, הוא לפי שלכל ידוע שהם גאוני הדור והם היו המסכימים על ספרי אחרים, והמפורסם אין צריך ראי", או מחמת רוב ענותנותם שחשבו שאינם ראויים לזה, וזה פשוט", ע"ע שם.

הקדמה בספרים מביאים פתגם, ס'פר בלא הקדמה כגוף בלא נשמה' (בשדי חמד כרך מילואים בסוף התנצלות המחבר הביא כן בשם 'מליצת הקדמונים'). עוד ראיתי בהקדמה לדגול מרבבה (נכתבה ע"י בנו רבי ישראל לנדא) שספר בלי הקדמה הוא "כעיר פרוצה באין חומה", וכוונתו שעל המחבר להמליץ על מעשהו נגד המערערים. אמנם הגר"מ שטרנבוך שליט"א (בהקדמתו למועדים וזמנים חלק ג) כתב שבזמננו אין צורך לכתוב הקדמה כדי להגן נגד הקנאים, "שרבו היום כ"כ מחברי ספרים עד שאין לו בזה שום כבוד, וכ"ש שלא מתפרסם לו בזה שם, וממילא נסתם פי המקטרגים". וממשיך שם, "ולכן באתי בהקדמה רק לבאר תוכן הספר וענינו". עוד נהוג בספרים לפתוח בדברי אגדה ולתת שבח והודאה להשי"ת ולבני אדם, כיודע.

בהירות ידוע מה שכתב הגרעק"א במכתב לבניו לגבי הדפסת ספריו (הובא **הכתב** בהקדמה לשו"ת רעק"א חלק א) "שיהיה נדפס על נייר יפה שחור ואותיות נאותות. כי לדעתי הנפש מתפעלת והדעת מתרוחת והכוונה מתעוררת מתוך הלימוד בספר נאה ומהודר". גם בעל הנודע ביהודה הוציא את ספרו בהידור רב כמו שכתב עליו בנו (ב'דברי ידידות' בראש חלק אורח), "מיום הוסדה מכבש הדפוס בפראג מאז ועד הנה לא יצא מהם ספר בתכלית ההידור והיופי כזה".

דבר בעתו אמרו חז"ל (סנהדרין קא, א) "כל הקורא פסוק בזמנו מביא טובה **מה טוב** לעולם, שנאמר (משלי טו, כג) ודבר בעתו מה טוב". ופירש רבינו יונה (ברכות כא, ב בדפי הרי"ף) וז"ל, ראש הפסוק הוא 'שמחה לאיש במענה פיו', וזהו פירושו, כשהדברים טובים בעיני האדם יש לו חשק לאמרם ומתוך שרואה אותם נאותים איננו מבקש עת ראוי שיצא מפיו כל דבר ודבר דבור על אפניו, ואומר אותם לפעמים בלא עתם, ואין מעלתם ניכרת, והוא טעות. אלא לבקש עת לכל דבר ודבר, כי הדבר האמור בעתו כמה הוא טוב מפני שבני אדם מכירים ומרגישים במעלתו. וכמו כן אף על פי שקריאת הפסוקים טובה לכל העולם בכל זמן, כשקורא כל פסוק ופסוק בזמנו הוא יותר טוב, מפני שמועילין בני אדם באותה קריאה, כיון שהיא בשעת הצורך ונמצא שמביא טובה לעולם. מפי מורי הרב נר"ו, עכ"ל. על כן כל חכם יתן עיניו בראשו להפיץ מאמריו וספריו לרבים רק במועד הראוי, הלכות פסח בפסח הלכות חג בחג וכל כיוצא בזה.

הגר"מ מנשה קליין זצ"ל אצל הגר"ש ז' אורבאך זצ"ל

כל פסוקא דלא פסקיה במאמרי בעלים 'עלה כתב' (גליון כי תבא) דנתי בענין **משה במקרא ביכורים** ענינים הכתובים בתורה אלא שיש להם חלות דין גם שלא מצד כתיבתם בתורה, האם נוהג בהם דינא דדברים שבכתב אי אתה רשאי לאמרו 'בע"פ, והאם נוהג בהם איסורא דכתיבת מגילות מגילות. והלום ראיתי בספר אמת ליעקב (עמ' תרמז בהוצאת עלה זית) ריש פרשת כי תבא שעמד שם על מש"כ הרמב"ם (פ"ג מהל' בכורים הל"י) שמתחיל וקורא הגדתי היום וגו' ארמי אבד אבי עד שיגמור כל הפרשה עד אשר נתת לי ה', עכ"ל. והקשה הא קיימא לן דכל פסוקא דלא פסק משה אנו לא פסקינן (ברכות יב, ב), ו"אשר נתת לי ה'" זהו אמצע פסוק. ותירץ ע"פ מש"כ באמת ליעקב עמ"ס ברכות (ט, ב) ד"ה הקורא; יד, א ד"ה ואולי י"ל; שם ד"ה תוס' ד"ה ימים) דכלל זה הוא דוקא אם אומר הפסוק מדין תורה [=פרשה הכתובה בתורה], אבל כאן שמקיים מצות מקרא בכורים לא איכפת לן אם הוא אמצע פסוק, מכיון שזו נוסחא מיוחדת.

אם קראו מקרא ביכורים ובהמשך דבריו דן האם קראו מקרא ביכורים בע"פ **וברכת כהנים מתוך ספר תורה** או מתוך הכתב, והאם היו מברכים ברכת כהנים מתוך הכתב. והרב המהדיר הרה"ג ר' דניאל נוישטט שליט"א הביא (הערה ח) את דברי הצנפת פענח (ע"ת כו, ה) שמקרא ביכורים צריך דוקא לקראו בספר תורה. וע"ע באמת ליעקב עמ"ס בכורים (פ"ג מ"ז עמ' רעא במהדורת עלה זית). עוד הביא הרב המהדירסמך לדברי האמת ליעקב מלשון הראב"ן (מהדורת דבליצקי, חלק השו"ת סי' מב) עיין שם ותמצא נחת.

דברי הגר"ד לחלק בין מקרא ומצאתי בספר גבורות יצחק עמ"ס בכורים (פ"ג מ"ו) **ביכורים וידידי מעשרות** שעמד על דברי הרמב"ם שמתחיל באמצע הפסוק במקרא בכורים, ומסיק כדברי האמת ליעקב שמקרא ביכורים אינו בגדר קריאת פרשה של תורה אלא אמירת וידוי. אך הביא שמורו ורבו הגר"ד הלוי סאלאווייצקי זצ"ל הוכיח שמקרא ביכורים אינו אמירה כתוכן הכתוב בפרשה אלא הוא קריאת הפרשה, ודחק עצמו ליישב לפי דבריו הא דכל פסוקא דלא פסקיה משה.

עיקר דברי הגר"ד כבר הובאו לעיל מיניה בגבורות יצחק שם (פרק א משנה ד) לתרץ הסתירה בפסקי הרמב"ם, שמחד גיסא פסק (פ"ד מהל' ביכורים ה"ג) לענין מקרא ביכורים שגר מביא וקורא, ואילו לגבי ידידי מעשרות כתב בסוף הל' מעשר שני שגרים אינם מתוודים מפני שאין להם חלק בארץ, ואינם יכולים לומר אשר נשבע לאבותינו לתת לנו. ותירץ הגר"ד שחלוק מקרא ביכורים מוידוי מעשר בעיקר יסוד דינא ואע"ג דשניהם קורין פרשה בתורה, וידידי מעשר יסודו תורת וידוי, שכל אחד מתוודה על עצמו, ורק דנוסח ותוכן הוידוי הוא כמו שכתוב בתורה, משא"כ מקרא בכורים מצותה היא קריאת פרשה שבתורה. ומשו"ה בוידוי מעשר שכל אחד מתוודה על עצמו אמרינן שגר אינו יכול להתוודות ולומר "לתת לנו" אם לא נטל קרקע, ומשא"כ במקרא בכורים שאינו אלא קורא פרשה

בתורה אינו מדבר על עצמו אלא ככל קורא שבתורה, ומשו"ה שייך לקרות "אשר נתת לי" אע"פ שלא נטל קרקע, עכ"ד הגר"ד.

ומצאתי שכבר קדמו להגר"ד בזה בספר צנפת פענח (השמטות למנין המצוות עמ' כב במהדורת מוכן עלה זית) וז"ל, הנפקא מינה בין מקרא ביכורים דהוי בגדר קריאת פרשה, ולכן דוקא בלשון הקדוש ויכול להוציא ולכן אומרו בקול רם עיין סוטה לב, ב, משא"כ גבי וידוי מעשר דזה הרי רק בגדר וידוי, ולכן אומרו בכל לשון וכו' ולכן גבי וידוי מעשר צריך לאמר בלחש, עכ"ל. ועיי"ש שכבר עמד במש"כ במאמרי הקודם שיש שני דינים בקריאת שמע.

וראיתי מי שציין לספר זהב משבא מהגר"מ שפירא זצ"ל (פרשת כי תבא) שגם הוא כבר עמד בחילוק הנ"ל וז"ל, האומנם בכל משניות דביכורים לא נזכר שם **וידוי כי אם קריאה**, מביא **וקורא**, ובמשניות למעשר שני איתא לשון **וידוי**. ובסהמ"צ להר"מ מצוה קל"א כתב, היא שצינו להתוודות לפניו בהוצאת משפטי המעשרות והתרומות וכו' וזהו הנקרא **וידוי** מעשר. ובמצוה קל"ב, היא שצינו לספר טובותיו אשר הטיב לנו והצילנו וכו' וזו המצוה כולה נקראת **מקרא** ביכורים. ואשר מבואר דשאני ביכורים ממעשר שני ביסוד דינא, דבמעשר שני יסוד דינא הוא דין וידוי על המעשר שהפריש כהלכתו כאשר ציוהו ה', ובביכורים יסוד דינא הוא קריאת הפרשה דביכורים, עכ"ל.

כל פסוקי דלא פסקיה וראיתי שבתוך דבריו הנ"ל (ביכורים פ"ג מ"ו) הביא **משה בקידוש לילה ויום** הגבורות יצחק את קושיית החתם סופר (או"ח סימן י עמ' מ במהדורת עלה זית שיוצא לאור בקרוב ע"י הוצאת ד"ר דניאל ראטה נר"ו), דהיאך מתחילין בקידוש הלילה בש"ק ב"ויהי ערב ויהי בוקר יום השישי" כשזה באמצע הפסוק. ובמילואים להערות דבר משה שבהוצאת ראטה הנ"ל, הובאו דברי שו"ת מהר"ם שיק (או"ח סימן קכד) שעמד על המנהג דמסיימים בקידושא רבנא "על כן ברח ה' את יום השבת ויקדשהו" אע"פ שאינו התחלת הקרא, והעיר מדוע לא עמד ע"ז רבו בשו"ת חתם סופר הנ"ל והוסיף "ובאמת העולם נוהגין כן [לומר 'על כן ברח'] וכן ראיתי מרובתי ומרבני קדיש על כוס יין, ואמר ושמו"ר ועל כן ברח ולא הקפיד על שהוא אמצע הפסוק. אולם בליקוטי חבר בן חיים (ח"ג הקדמה ב, ב) כתב שבקידוש של יום לא היה רבינו [החתם סופר] אומר כי אם בורא פרי הגפן, עכ"ד המילואים שם. ויש להוסיף שגם בבריסא אומרים רק "להוציא קידוש ברוך אתה ה' וכו'. ובגבורות יצחק הנ"ל ציין למש"כ במשנה ברורה (סימן רפט ס"ק ב) שאין להתחיל בקידוש היום בעל כן ברח וגו' דכל פסוקא דלא פסקיה משה לא פסקינן.

חומרת הרה"ק מבעלז אסיים במה שראיתי בספר ביתו נאווה קודש אודות האדמו"ר מהר"א מבעלז זי"ע, שהחמיר לעצמו עד שנמנע מלקרוא את החפץ חיים זצ"ל על שם ספרו אלא קראו ה"ר אדנינער", כנראה מפני שהוא חלק מפסוק וכל פסוקא כו' אנו לא פסקינן. וצ"ע אם יש מקום לחששות כאלה מבחינת ההלכה.

שהמטפחת נגללת על הספר היא מצווה לכתחילה ואין בה כל צד דנדנד עבירה, ואם כן הוה ליה לגמרא למימר בלשון הלכה פשוטה: "גוללים את המטפחת ואין גוללין את הספר" וכאזי גוונא, ומאי לשון "מוטב" דמשמע בדיעבד ומפני הדחק.

ועיין בספר העיתים שהביא ב' גרסאות. גרסא ראשונה בלא לשון מוטב וגרסא "תגלול המטפחת ואל יגלה ספר תורה", וביאר שהאיסור של אחיזת ספר תורה ערום היינו אפילו בשעת גלילתו שחייבים לגלולו כשהוא מכוסה במטפחת. ושוב כתב וז"ל, ואית דגרסי מוטב תיגלה מטפחת ואל יגלול ספר תורה, ולפום הדין גרסא דמיא לפלוגתא של רישא דאמר כל האוחז ספר תורה ערום נקבר ערום, וקאמרינן עלה דהיא דלא מתקן ספר תורה בשויפיא דמיכסי בה, מוטב להיות ס"ת מגולה מן המטפחת ולא יגלול ספר תורה ותמנע קריאתו, עכ"ל.

ונראה ביאור הדבר, דהנה לעיל מיניה (שם ע"ב) אמר רבי פרנץ אמר רבי יוחנן, כל האוחז ספר תורה ערום נקבר ערום וכו' בלא מצוות, ע"כ. חומרא זו הטילה פחד על הלומדים, שמא ישלשו בנגיעה ישירה ויפסידו שכן לימודם [ובפרט בימיהם] שיעיקר לימודם היה מתוך הספר תורה, עיין יבמות (צו, ב) "עד שנקרע ספר תורה בחמתו".

ומשום כך פליג רבי ינאי אדרבי יוחנן, וחשש שמא מתוך המשך בעמוד 5

עלה גלילה

גלילת ספר תורה ומטפחת

הרב ידידיה באססער, מוכן עלה זית

ועתה כתבו לכם (לא, יט).

בסוף מסכת מגילה (לב, א) איתא: "אמר רבי ינאי בריה דרבי ינאי סבא משמיה דרבי ינאי סבא, מוטב תיגלל המטפחת ואל יגלל ספר תורה". ופירש רש"י שם: "ואל יגלל ספר תורה - בתוך המטפחת."

והנה, דברי המימרא הלזו סתומים. הר"ן (על הרי"ף שם) פירש שהנידון הוא בצורת גלילת הספר לאחר הקריאה, שכשגוללין יש לאחוז המטפחת בידו ולגללה סביב הס"ת, ולא יסובב את הספר תורה עצמו כדי שתתגלגל המטפחת סביבו, משום כבוד הספר. וכן פסקו הטור והשו"ע (או"ח סימן קמז סעיף ה).

אולם לפי דרך זו צע"ג גדול בלשון הגמרא, שהרי המטבע "מוטב... ואל... משמש בש"ס תמיד להכרעה בין שתי רעות, כשהאחת קלה מחברתה. ומצינו לזה דוגמאות רבות בש"ס, כגון במסכת ביצה (ל, א) "מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין", או בקידושין (כב, א) "מוטב שיאכלו ישראל בשר תמותות שחוטות ואל יאכלו בשר תמותות נבלות". ואילו לפי פירוש הר"ן, הגלילה הנכונה באופן

continued from page 6 most focused on his davening, as his food is already digested and he is not yet hungry. Therefore, his mind is clearer than during the day. *Chatzos* is also the hour when *kavayachol HaKadosh Baruch Hu* sits on the throne of mercy and is more receptive to the person's *bakashos*.

The *poskim* also mention *chatzos* as the absolute earliest hour that *Selichos* may be said. *Shaarei Teshuvah* (581:1), quoting *Birkei Yosef* in the name of *Maharam Zacuto*, writes that the custom of saying *Selichos* at Maariv should "sink into oblivion," because the *Yud Gimmel Middos* are only said at an *eis ratzon*. On Motzei Shabbos, even *Vidui* is recited only after *chatzos*, "because of the sanctity of Shabbos." *Matteh Efraim* rules likewise (581:20).

Despite the *Sefer Hamussar* and the *poskim*, it still begs for an explanation what motivated the shift from the time-honored *ashmores haboker* to *chatzos*.

Some attribute it to the advent of electricity, which had a reshaped daily schedules. People began staying up later in their lit homes rather than waking up earlier. But if that was the reason, one would expect the more advanced Western Europe to have led the way in adopting *chatzos*. Others blame the change on the modern practice of importing out-of-town *chazzanim*. They would come for Shabbos and perform after Shabbos, rather than wait until early Sunday morning. But again, the more modernized *kehillos* should have been first to move *Selichos* to an earlier time, as seen today in those "congregations" that offer a "*Selichos* performance."

Having analyzed about a hundred prewar accounts of *Selichos*, I must admit that no perfect pattern exists. For example, although Lithuanian *kehillos* generally report saying *Selichos* before dawn, *Brisk d'Lita* waited for *chatzos*. An account describes how "old and young awaited midnight with longing" to hear the *baal tefillah*, Baruch Hirsh. In Yeshivas Brisk today, they also say *Selichos* at *chatzos*. Other Lithuanian yeshivos, especially those that strictly follow the minhagim of their European predecessors, say *Selichos* in the early morning.

Changing Times But a general trend can be discerned. A high percentage of the accounts mentioning *chatzos* come from greater Poland, and almost all of them are Chassidish. Examples include Ger, Novominsk, Kotsk, Porisov, and the Grodzisker *shtibel* in Działoszyce near Kielce.

The sources that justify *chatzos* and even advocate for it are also of Chassidic provenance. *Agra D'pirka* writes that he saw "several *anshei maaseh* refrain from saying *Selichos* at *kadrusa detzafra* (the darkness before dawn)." Their basis was the Zohar (*Vayishlach* 178a), which says that *tefillah* belongs to sunrise and not to the darkness before it (*Agra D'pirka* 147).

After quoting the *Agra D'pirka* in his *sefer Divrei Torah*, the Munkatcher Rav insists that according to both *nigleh* (Tur, Shulchan Aruch, and Magen Avraham) and *nistar* (the Arizal

himself said *Selichos* at the *ashmores haboker*), the correct time to say *Selichos* is *ashmores haboker*. Nevertheless, he mentions several *tzaddikim* in Russia recited them right after *chatzos*.

Mishmeres Shalom of Koidenov goes further. Those who find the *ashmores* difficult should say *Selichos* at *chatzos*, while those without a minyan or unable to wait that long may begin two hours before *chatzos*, at the start of the middle watch, as one does with *Tikkun Chatzos*. He writes that this was the practice of "several *tzaddikim* and *gedolim*," and he is fairly certain he heard from his father that the Ruzhiner did so as well. Rav Dovid Ortenberg, a *chassid* of Ruzhin, also offers a justification for *chatzos* (*Tehilah L'Dovid* 131:2).

The suggestion that the split between the *Mishmorosers* and the *Chatzosers* went along the Chassidic and non-Chassidic divide finds support in the memorial book of Aleksander, near Łódź: The Chassidim said *Selichos* at night in the *shtibelech*; in the shul and in the *kahal's* *beis medrash* they said them before dawn."

In the Afterglow It is hard to accept that the kabbalistic arguments alone caused the shift to *chatzos*. As the Munkatcher points out, the Arizal himself kept the *ashmores*.

Perhaps saying *Selichos* during the afterglow of Shabbos motivated this change. This possibility is also supported by anecdotal evidence found in the Yizkor books.

In Kurów, near Lublin, the first *Selichos* "did not have the austerity and awe of the whole month of Elul." People came in their Shabbos clothes, rested and in good spirits. The *shtibelech* would serve "tasty *melaveh malkahs*." Even the *shamash's* three knocks on the *balemer* at twelve "made no impression, because everyone felt *Shabbos'dik*, *neshamah-yeseirah'dik*; awesome were only the *Selichos* before dawn."

In the Aleksander *shtibel* of Sierpc in northern Mazovia, the *melaveh malkah* came after the *Selichos*, with storytelling going on late into the night. Even more recently, when my parents married forty-eight years ago in Boro Park, a Chassidish relative made a *sheva brachos* for them on Motzei Shabbos before *Selichos*.

The Chassidic approach, as the Węgrów memorialist puts it, is to serve Hashem out of love and joy rather than out of fear and gloom. Motzei Shabbos, a time of joy and closeness to Shabbos, better reflects this approach than the dark hours before dawn. The *Shem Mishmuel* explicitly writes that Chassidim move the *Selichos* up to Motzei Shabbos right after *chatzos* "because the closer one can draw to Shabbos the better, for it is a time of mercy and favor and an hour of *teshuvah*" (*Shem Mishmuel*, Ki Savo).

There may also be a more practical reason. A *chassid* who came to the Rebbe for Shabbos *Selichos* and stayed on for the *melaveh malkah*, would have found *chatzos* convenient, as he could say *Selichos* and then start for home. In those years, before daylight saving time, *chatzos* fell at twelve rather than one.

Rav Aharon Perlow zt"l of Koidenov, brother of the Mishmeres Shalom

ונראה לכאורה שזו שיטת רש"י שסתם וכתב, ואל יגלל ספר תורה "בתוך המטפחת". ונראה כוונתו לשלול את ההבנה שמדובר על אופן הגלילה [כפירוש הר"ן], אלא כוונת הגמרא שלא יהיה מצב שהספר נשאר סגור ומגולל בפנים המטפחת ואין פותחין אותו כלל. ונמצא הלשון "מוטב" מכוון היטב, שעדיף החיסרון של אחיזת ספר ערום, מאשר החורבן של ביטול תורה והשאת הספר בגלילתו.

המשך מעמוד 4 שמקפידין כל כך שלא לנגוע בספר בלא מטפחת, ימנעו הלומדים מלהגות בו ויבטלו תורה. וזהו שקאמר "מוטב תיגלל המטפחת", כלומר, מוטב שתונח המטפחת כשהיא מגוללת בקרן זווית ויאחזו הלומדים בספר התורה כשהוא ערום, אף שיש בזה חיסרון מסוים בכבוד הספר, "ואל יגלל ספר תורה" - כלומר שלא יישאר הספר סגור ומגולל בתוך עטיפתו ללא לומד משום יראת הנגיעה בו.

עלה סליחות Wake Up!

Rav Shimon Szimonowitz, Machon Aleh Zayis

און סליחות פארטאג, קלאפענדיק אויף לאדענס,
האט א שטימע ווי א בת קול זיך געהערט:
שטעהט אויף צו סליחות, אידען,
און באלד צו די שולען האבען אידען זיך געקערט.

— From the memorial book of Świsłocz, near Grodno

The following Sunday was the first day of Selichoth, service to commence at four o'clock a.m. According to my order, my host came already at three o'clock to my room, to hurry me to the synagogue. I hurried into the streets, and emerging from all quarters I saw persons enveloped in white clothes, with a burning light before them stepping and marching in all directions... I soon found out that they were the pious ladies of Vilna, who hurried so early to the synagogues...

—My Travels in Russia

After Maariv, Motte the shammas announced that selichos would be said at three in the morning. Reb Motte did not rely on that. Before dawn he went from house to house with the wooden hammer with which he knocked on Jewish shutters every morning to rouse the town to davening, and he knocked hard, for who in those days had a clock in the house? And, as if by maaseh Satan, on that very night a man is liable to oversleep. From those blows we sprang up with the start of one who hears the bell rung when there is a fire in town.... The shul was lit with the hanging lamps, along the edges of the benches and on the shtenders, to light up the faded, worn-away words of the selichos, soaked through by the tears every Jew sheds on that page year after year... The chazan already stood at the amud. He had taken off the woolen scarf he wore around his neck from Rosh Chodesh Elul until after Yom Kippur, so as not, chas veshalom, to catch cold, and had put on a kittel with a white yarmulke; his two meshorerim, Hirshel the shoemaker and Yossel the carpenter, stood at either side. He pressed his thumb to his "little machine," the knob of his throat, opened his mouth, and with a wailing voice cried out Ashrei yoshvei veisecha — and at once a sobbing rose, above all from the women's shul.

— Alexander Ziskind Hurwitz, Zikhroynes fun Tsvey Doyres, pp. 73 – 75

After selichos, the Chassidim of Węgrów would sit down to the melave malka. The Chassidic school holds that one serves Hashem not out of fear and gloom but out of love and joy — and the melave malka was indeed celebrated very merrily, woven through with niggunim, zemiros, and dancing.

— From the memorial book of Węgrów, in Mazovia

entire European continent, a common thread runs throughout. The town shamash would bang on the people's shutters, waking them for *Selichos* with a singsong chant: "Wake up, wake up for *avodas haBorei*." Men, women, and children would then hurry to *Selichos* in the dark of the night. Although this practice was generally discontinued in the postwar era, my mother still remembers it from her childhood in Givat Shaul, which retained the shtetl character throughout the 1960's.

Seder Rav Amram Gaon writes that during the Aseres Yemei Teshuvah, "each day they rise early to the *batei knesses* before *amud hashachar* and beg for mercy" (*Seder Rav Amram* 117). Rav Kohen Tzedek Gaon says the same of the two *yeshivos* (Tur 581). The Ran writes that in Barcelona, they rose "at the *ashmores haboker*" beginning on the twenty-fifth of Elul (*Ran, Rosh Hashanah* 3a in the Rif). The Tur records that Ashkenaz started on the Sunday before Rosh Hashanah, again "to rise at the *ashmores haboker*" (Tur 581). The *Shulchan Aruch* codifies this as: "*nohagim lakum ba'ashmores*" (*Orach Chaim* 581:1), and Rema adds only the Ashkenazic *minhag* of which day to begin.

Sefer Haminhagim of Rav Yitzchak Isaac Tirna and the Maharil both give the same explanation for this timing. The Gemara (*Avodah Zarah* 3b) says that at night, *HaKadosh Baruch Hu* "rides upon His light cherub and soars through eighteen thousand worlds," and that during the last three hours of the morning He soars in this world. Those last three hours do not appear in the Gemara, but were added by the Rishonim cited by the *Magen Avraham* (581:1) and later *poskim*. The Gra offers an earlier source for davening during the *ashmores haboker*: the *pasuk*, "*kumi roni ba'laylah l'rosh ashmuros*" (*Eichah* 2:19).

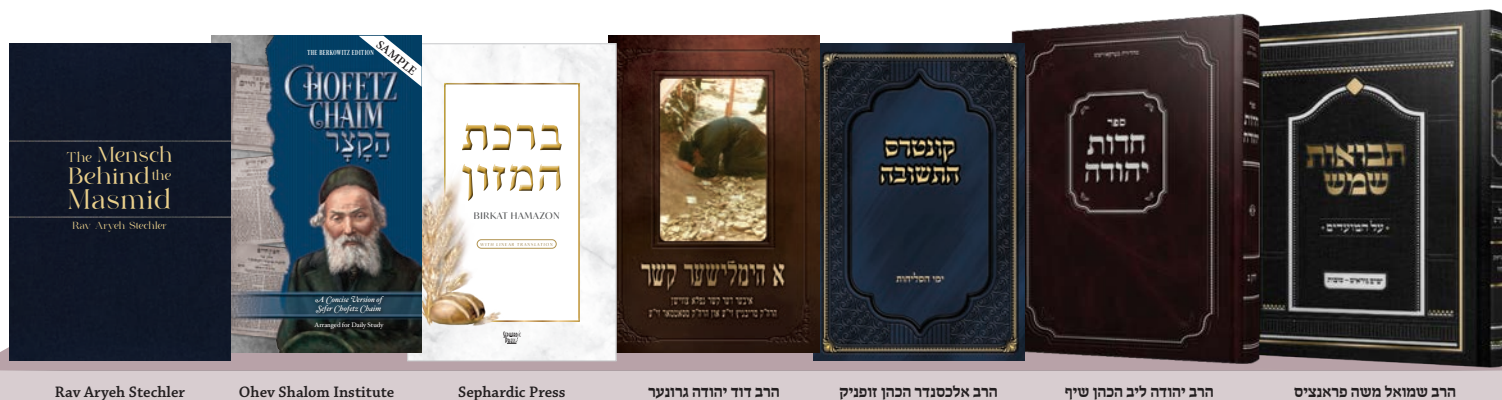
Midnight Selichos Today, many *kehillos* stay up late Motzei Shabbos to commence the *Selichos*. This seems at odds with all the early sources, which emphasize the predawn hours. From the Geonim through the Rema, the sources do not mention *chatzos*. Indeed, even the words of *Selichos* themselves suggests that they are recited during the *ashmores haboker*.

Selichos at *chatzos* is not entirely a newfangled practice. Rav Moshe Feinstein notes that "from earlier generations" there were places that said *Selichos* at *chatzos* (*Igros Moshe, Orach Chaim* 2:105). Many accounts in the *Yizkor* books confirm this.

One of the earliest sources to explain saying *Selichos* at *chatzos* is the *Sefer Hamussar* of Rav Yehudah Kalatz, referenced by the Bach (581). He gives two reasons why *chatzos* is the most opportune time for *Selichos*. At *chatzos*, a person is

Early to Rise After the Holocaust, a concerted effort was made by *landsmanshaftn* to publish "Yizkor" or "Kehillah" books, in which memories of the destroyed *kehillos kedoshos* of Europe would be preserved. Unfortunately many of the memoirs were not written by *talmidei chachamim*. Consequently, they focused on the cultural past of their respective *kehillos* as much as, or sometimes more than, their religious practices. Many of these memories were recorded in *mama lashon*.

Naturally, many recall the emotional first night of *Selichos* that ushered in the Yamim Nora'im season. Although this corpus represents over seven hundred *kehillos* spanning the

Rav Aryeh Stechler

Ohev Shalom Institute

Sephardic Press

הרב דוד יהודה גרונוער

הרב אלכסנדר הכהן זופניק

הרב יהודה ליב הכהן שיף

הרב שמואל משה פראנציש